

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУДНОПЛАВСТВА**

Статтю присвячено проблемам забезпечення процесу використання джерел підвищеної небезпеки, насамперед морських транспортних засобів, через кримінально-правові механізми, що мають стримувальний, нейтралізуючий і запобіжний вплив на кримінальні загрози. Проаналізовано та визначено основні кримінально-правові засоби забезпечення безпеки судноплавства. Зроблено висновок, що серед правових заходів забезпечення судноплавства особливе місце посідає кримінально-правове забезпечення кримінологічної безпеки судноплавства, яке полягає у впливі специфічними засобами на свідомість осіб з метою усунення так званих суб'єктивних факторів скоєння злочинних діянь.

Ключові слова: безпека, громадська безпека, безпека судноплавства, кримінологічна безпека, кримінальні загрози, джерело підвищеної небезпеки, порушення правил безпеки.

Статья посвящена проблемам обеспечения безопасности процесса использования источников повышенной опасности, прежде всего морских транспортных средств, через уголовно-правовые механизмы, имеющие сдерживающее, нейтрализующее и предупредительное воздействие на криминальные угрозы. Проанализированы и определены основные уголовно-правовые средства обеспечения безопасности судоходства. Сделан вывод, что среди правовых мер обеспечения безопасности судоходства особое место занимает уголовно-правовое обеспечение криминологической безопасности судоходства, которое заключается в воздействии специфическими средствами на сознание лиц с целью устранения так называемых субъективных факторов совершения преступных деяний.

Ключевые слова: безопасность, общественная безопасность, безопасность судоходства, криминологическая безопасность, криминальные угрозы, источник повышенной опасности, нарушение правил безопасности.

The article is devoted to the problems of ensuring the use of sources of increased danger, first of all, marine transport by criminal-legal mechanisms that have a deterrent, neutralizing and preventive influence on criminal threats. The main criminal-law means of ensuring shipping safety have been analyzed and identified. It is concluded that among the legal measures of shipping safety a special place belongs to the criminal legal remedies of insuring criminological shipping safety, which is the influence of specific means on the consciousness of individuals in order to eliminate so-called subjective factors of committing criminal acts.

Key words: safety, public safety, shipping safety, criminological safety, criminal threats, source of increased danger, violation of safety rules.

Вступ. Сучасні вчені висувають концепцію прийнятної ризику, сутність якої полягає в напрямі до такого стандарту безпеки, який суспільство може прийняти (дозволити) у цей період часу. Нині з'ясувалося, що не можна досягти абсолютної безпеки; суспільство може собі дозволити лише економічно виправданий рівень безпеки [1].

Постановка завдання. В умовах сучасного етапу науково-технічного прогресу особливе значення набуває проблема забезпечення процесу використання джерел підвищеної небезпе-

© ФЕДЧУН Н.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національний університет «Одеська юридична академія»)

ки, насамперед морських транспортних засобів. Запобігання правопорушенням на транспорті, зокрема на морському, являє собою не тільки винятково важливий напрям діяльності із забезпечення безпеки, а й ефективний фактор, який має стримувальний, нейтралізуючий, а головне, запобіжний вплив на кримінальні загрози.

Окремих питань забезпечення безпеки судноплавства, зокрема, кримінально-правовими засобами присвячені праці таких учених: Н.О. Бондаренко, І.А. Дрішлюка, О.І. Коробєєва, В.М. Прусса, О.І. Чучасва та інших.

Результати дослідження. У процесі розроблення питань безпеки у 2018 році прийнято Закон України «Про національну безпеку України», де поняття громадської безпеки трактується як «захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» [2].

Науковці розглядають безпеку так: як стан відсутності різного роду небезпек і загроз, здатних завдати неприйнятної шкоди (збитку) життєво важливим інтересам людини [3, с. 27]; стан захищеності від суспільної небезпеки кримінально караного діяння [4, с. 15]. Необхідно зауважити, що безпеку в усіх її різновидах зараховано до найважливіших фундаментальних цінностей, охорону яких гарантовано Конституцією України. Інакше кажучи, безпека є визначеною необхідністю і благом. Висновок про те, що безпека є необхідністю й благом, підтверджено й під час аналізу різних видів безпеки, які обумовлені певними видами небезпек і протиставляються їм.

Крім того, науковці наголошують, що втілення в життя правової держави ідеї криминологічної безпеки покликане сприяти перенесенню значеннєвого акценту з об'єкта нападу (злочинність) на об'єкт захисту (особа), тобто на ті цінності, яким, власне, і повинна бути гарантована криминологічна безпека; саме стан безпеки є кінцевим змістом і найвищою цінністю діяльності держави та суспільства у сфері їх протистояння злочинності. Усі інші види діяльності: профілактика, припинення, контроль тощо – і цілі такої діяльності є підпорядкованими, проміжними [3].

Традиційно об'єктом запобіжного впливу вважають суспільно небезпечні прояви та їх детермінанти, а функціонально профілактичні заходи спрямовані на нейтралізацію криміногенної особистості або ситуації.

Категорію «безпека» у правознавстві пропонується розуміти як громадську безпеку, безвідносно до того, чи забезпечує безпеку захист публічних або приватних інтересів. Тим самим акцент робиться на тому, що безпека (як соціально-правове явище) забезпечує захист інтересів усього суспільства, всіх його суб'єктів та інших структурних його елементів (соціологічний підхід) [5, с. 11].

У широкому розумінні безпека є процесом забезпечення захищеності життєво важливих інтересів об'єктів безпеки – особи, суспільства й держави – суб'єктами цієї діяльності від деструктивних явищ соціального, техногенного й природного характеру за допомогою використання системи заходів, засобів і способів, передбачених законом.

Так, науковцями зазначається, що безпека як основа функціонування й розвитку суспільства має два складники, які оцінюються об'єктивними та суб'єктивними критеріями безпеки [3; 4; 5]. Об'єктивний критерій – це рівень реальної захищеності суспільства системою законодавчого регулювання, організаційними заходами, реалізацією цих заходів правоохоронними й іншими органами. Суб'єктивний критерій – частина суспільної психології: відчуття стану захищеності, громадський спокій, відчуття своєї безпеки та безпеки інших, недоторканності майна, впевненість у нормальній роботі державних і суспільних інститутів.

Науковці розрізняють різні типи безпеки: за масштабом (міжнародна, регіональна, локальна), за суб'єктами (особиста, суспільна, національна, колективна), за суспільними сферами (політична, економічна, військова, екологічна, радіаційна тощо) [6, с. 207].

Так, розглядаючи поняття глобальної безпеки, можна визначити її як стан цивілізації, за якого за рахунок внутрішніх механізмів розвитку, опосередкованих функціонуванням різних міждержавних і національних інститутів, зберігається її стійкий стан і розвиток, забезпечуються умови для реалізації інтересів особи, націй і держави (як сукупності осіб і націй) і водночас їх захищеність (за наявності усвідомлення її людьми) від глобальних загроз кримінального, соціального, природного й техногенного характеру.

У літературі громадська безпека визначається як певна система суспільних відносин, що забезпечують запобігання загальній небезпеці та усунення загальної небезпеки насильницького заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам загалом, що гарантує тим самим їх стійкість і

надійність [7, с. 55]. Система зв'язків і відносин, яка і становить сутність громадської безпеки, складається відповідно до техніко-юридичних норм під час придбання та використання об'єктів, що становлять підвищену небезпеку для життя і здоров'я людей, майна (державного, колективного чи особистого), а також із початком особливих надзвичайних умов, пов'язаних зі стихійними лихами й іншими надзвичайними обставинами [8].

Відправним моментом у розумінні сутності відносин громадської безпеки, на нашу думку, є з'ясування їх матеріальної основи, тобто предмета цих суспільних відносин. У літературі існування відносин громадської безпеки, як правило, пов'язується з джерелами підвищеної небезпеки, а також із предметами, що володіють їх окремими властивостями, або з предметами, що становлять підвищену небезпеку. Такими, по суті, є морські судна та «морський» труд загалом (недарма більшість морських професій і її носії отримують підвищений захист держави через забезпечення охорони праці, пенсії, обов'язкового страхування тощо).

У юридичній літературі запропоновано розглядати відносини громадської безпеки як відносини, пов'язані з використанням так званих джерел загальної небезпеки [9, с. 23]. Джерела загальної небезпеки – це предмети, речовини, виробничі процеси та інші об'єктивні явища, що володіють, з одного боку, певними корисними властивостями, а з іншого – здатні під час їх використання створювати загальну небезпеку, тобто є небезпека заподіяння спонтанної, невідворотної шкоди невизначено широкому колу осіб і суспільним відносинам.

Суб'єктами відносин громадської безпеки є, з одного боку, суспільство, зацікавлене в безпечному використанні джерел загальної небезпеки, з іншого – особи, які їх використовують. Ця теза цілком підтверджується прикладом суспільства, що здійснює морські торговельні відносини, а з іншого боку, є безпосередні користувачі результатів моргосподарської діяльності (продавці, постачальники та покупці, одержувачі товарів, користувачі послуг, споживачі морських багатств), а також особи, які експлуатують об'єкти морського транспорту (моряки, портовики тощо).

Соціальний зв'язок у відносинах громадської безпеки полягає в такого роду діяльності, як взаємодія суб'єктів, за якої джерела загальної небезпеки контролюються людиною й не становлять небезпеки для оточуючих. Це досягається за допомогою вироблення спеціальних правил обережності. Під час моревикористання ці правила є традиційними, всеохопними та регламентованими на міжнародному, регіональному й національному рівнях.

Дотримання зазначених правил гарантує нормальний стан суспільних відносин, порушення їх створює загрозу або тягне заподіяння шкоди життю, здоров'ю невизначеному колу осіб, матеріальні збитки державі та громадянам тощо. У морських умовах ці загрози мають особливо тяжкий і великозбитковий характер.

Отже, будь-який вид безпеки потребує певних механізмів забезпечення. Значний внесок у розроблення поняття безпеки з погляду її кримінально-правової охорони зробив В.П. Тихий, який визначає її як такий стан предметів (явищ діяльності, процесів), за якого відсутня (не загрожує) небезпека [10]. Безпека людства як об'єкт кримінально-правової охорони являє собою сукупність цінностей, благ, що регулюють безпечні умови життя суспільства в тому числі під час моревикористання.

У системі факторів, що обумовлюють порушення правил безпеки судноплавства, найбільш детермінуюче значення має протиправна поведінка осіб, задіяних у процесі управління й експлуатації морського транспорту, яка, за даними офіційної статистики та визнанням фахівців, є в більшості випадків причиною виникнення кримінальних загроз безпеці судноплавства, реалізація яких призводить до тяжких наслідків – морських аварій і катастроф. Інші чинники, що здійснюють вплив на порушення вимог безпеки (технічні несправності морських транспортних засобів, «небезпеки моря» тощо), володіють істотно меншим детермінуючим впливом.

Визнання протиправної поведінки осіб, які здійснюють управління й експлуатацію морських транспортних засобів, одним із найбільш дієвих факторів, що генерують кримінальні загрози, призводить до висновку, що пріоритетними (але далеко не єдиними) та найбільш дієвими щодо забезпечення кримінологічної безпеки судноплавства є заходи правового характеру. Серед названих заходів особливе місце посідає кримінально-правове забезпечення кримінологічної безпеки судноплавства, яке полягає у впливі специфічними засобами на свідомість осіб з метою усунення так званих суб'єктивних факторів скоєння злочинних діянь. Відповідно, ефективність кримінально-правових засобів забезпечення кримінологічної безпеки судноплавства проявляється в результативності впливу на потенційних суб'єктів злочинів. Іншими словами, така ефективність буде виражатися у відмові максимального числа осіб від порушення правил безпеки судноплавства.

Зазначені засоби визначаються кримінальним законодавством, зокрема нормами, якими передбачена відповідальність за забруднення моря (ст. 243 Кримінального кодексу (далі – КК)

України), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України), порушення правил безпеки руху й експлуатації водного транспорту (ст. 276 КК України), пошкодження морських шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України), ненадання допомоги судну й особам, потерпілим від лиха (ст. 284 КК України), неповідомлення капітаном назви свого судна в разі зіткнення суден (ст. 285 КК України).

На відміну від інших вчинків людини, злочином за своєю соціальною сутністю є посягання на ті відносини, які склалися в суспільстві, що відображають найбільш важливі інтереси, внаслідок чого й охороняються кримінальним законом.

Злочини, що посягають на безпеку судноплавства, можна визначити як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння (дії або бездіяльність), що посягають на встановлений законом або іншими нормативними актами порядок безпечного функціонування (руху або експлуатації) морських транспортних засобів або інших технічних пристроїв, охорони людського життя на морі та навколишнього морського середовища. [7]

Виходячи з того, що злочини, які посягають на стан захищеності судноплавства, зачіпають інтереси різних країн, можуть скоюватись на території, що не знаходиться під юрисдикцією будь-якої держави (відкрите море), можуть скоюватись громадянами різних держав та особами без громадянства, мають специфіку дії кримінального закону в просторі, характерною особливістю, що дає змогу об'єднати їх у відносно самостійну групу, є те, що всі вони належать до посягань, які порушують міжнародні конвенції в галузі судноплавства, охорони морського середовища та експлуатації ресурсів Світового океану.

Особливістю злочинів, які посягають на безпеку судноплавства, є те, що шкода особистості (або майну, або середовищу існування) заподіюється в основному під час порушення правил використання джерел підвищеної небезпеки. Саме громадська безпека передбачає певні суспільні відносини з приводу поводження з джерелами загальної небезпеки, що забезпечують збереження людей і матеріальних цінностей [11]. Отже, їх суспільно небезпечний характер визначається не тільки їх родовим об'єктом – громадською безпекою, а й тим, що їх предметом і/або засобом є за своєю природою самі по собі потенційно смертоносні джерела, які використовуються або можуть бути використані як засоби руйнування, заподіяння шкоди.

Технічні й правові норми визначають порядок поводження з транспортними засобами. Справедливо зазначає В.П. Тихий: «Громадська безпека вже не стільки мета, як така, а доцільна діяльність, яка застосовує певні засоби та породжує певний результат» [12, с. 10]. Невиконання спеціальних правил обачності під час використання засобів водного транспорту створює небезпеку для життя і здоров'я людей [12, с. 59–61].

Громадська безпека як родовий об'єкт злочинів проти безпеки судноплавства – це система суспільних відносин, які забезпечують захищеність життєдіяльності, запобігають загрозам природного існування людей, позбавлення їх життя і здоров'я.

У свою чергу, екологічна безпека і транспортна безпека судноплавства – це спеціальні види громадської безпеки, тому злочини проти них передбачені в окремих розділах Особливої частини КК України, відповідно, в VIII та XI. Крім основного безпосереднього об'єкта, в аналізованих злочинах як додаткова виступає особистість, власність. Під додатковим об'єктом розуміються ті суспільні відносини, яким поряд з основним об'єктом завдається або виникає загроза заподіяння шкоди [13, с. 101].

Варто погодитися з В.І. Борисовим, який, розглядаючи питання про механізм заподіяння шкоди відносинам безпеки виробництва, визнає, що шкода додатковим об'єктам – життю, здоров'ю, власності – заподіюється опосередковано через основний об'єкт [14, с. 27].

Капітан судна зобов'язаний дотримуватися правил безпеки судноплавства, що включають необхідність додержання спеціальних правил безпечного руху й експлуатації морського транспортного засобу, необхідність надати допомогу людям, які зазнали лиха в морі, судну в разі зіткнення з ним, повідомлення даних про своє судно та необхідність додержання спеціальних правил задля недопущення забруднення моря. Порушуючи ці обов'язки, капітан розриває соціальні зв'язки в суспільних відносинах, дезорганізує управління транспортом, що призводить до зниження безпеки судноплавства і створює або посилює ймовірність заподіяння шкоди додатковим об'єктам.

Визнаючи громадську безпеку більш широким поняттям, ніж безпека руху та експлуатації морського транспорту й екологічна безпека, можна зайняти позицію визнання останніх безпосередніми об'єктами, а громадської безпеки – родовим.

Такий стан речей підтверджує й кримінальне законодавство деяких європейських країн, зокрема у КК Австрії, Данії, ФРН, Сан-Маріно та деяких інших указані злочини розглядаються як окремі злочини проти громадської безпеки [15, с. 207].

Висновки. Виходячи з вищенаведених міркувань, можемо зазначити, що безпека судноплавства є складником відносин громадської безпеки. Ці відносини і є родовим об'єктом злочинів, що посягають на безпеку судноплавства.

Отже, громадська безпека як родовий об'єкт злочинів, що посягають на безпеку судноплавства, являє собою систему однорідних суспільних відносин, які забезпечують стан захищеності життєдіяльності, запобігають загрозам природного існування людей, а суспільні відносини, що виникають з приводу забезпечення безпеки судноплавства між суспільством загалом та особами, за якої гарантується відсутність загрози спричинення шкоди невизначеному колу осіб, є видовим об'єктом зазначених злочинів.

Отже, єдність родового об'єкта аналізованих злочинів, низка загальних ознак і рис дають підставу для виділення цих злочинів у відносно самостійну групу, що дає змогу піддати їх комплексному дослідженню з метою подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства, практики його застосування, шляхів і напрямів діяльності щодо забезпечення безпеки судноплавства.

На наш погляд, особливе значення мають заходи правового характеру як найбільш дієві щодо загроз кримінологічній безпеці судноплавства. Серед названих заходів особливе місце посідає кримінально-правове забезпечення кримінологічної безпеки судноплавства, що полягає у впливі специфічними засобами на свідомість осіб з метою усунення так званих суб'єктивних факторів скоєння злочинних діянь. Відповідно, ефективність кримінально-правових засобів забезпечення кримінологічної безпеки судноплавства проявляється в результативності впливу на потенційних суб'єктів злочинів. Іншими словами, така ефективність буде виражатися у відмові максимальної кількості осіб від порушення правил безпеки судноплавства.

Список використаних джерел:

1. Шеломенцев В.П. Безпека людини, суспільства і держави в Україні: кримінологічний аспект. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журнал / Міжвід. наук.-досл. центр з проблем боротьби з орг. злоч. при РНБО України. 2010. № 22. С. 215–222.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Литвин О.П. Кримінально-правова охорона екологічної й громадської безпеки та безпеки здоров'я населення України: монографія. Київ: ВПЦ АМУ, 2008. 457 с.
4. Панов М., Тихий В. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми). Вісник Академії правових наук України. 2000. № 3. С. 9–16.
5. Плешаков В.А. Кримінологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимовлияния организованной преступности и преступности несовершеннолетних: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. Москва, 1998. 323 с.
6. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 1: А–Г. 672 с.
7. Коробеев А.И. Уголовно-правовая охрана безопасности мореплавания в СССР. Владивосток: Изд-во ДГУ, 1984. 195 с.
8. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 № 650. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>.
9. Дришлюк И.А. Охрана безопасности движения и эксплуатации морского транспорта уголовно-правовыми средствами: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право». Москва, 1988. 23 с.
10. Тихий В.П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. Харьков: Основа, 1981. 234 с.
11. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид ПАЛИВОДА А.В., 2006. 427 с.
12. Тихий В.П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общеперильными предметами. Киев: УМК ВО, 1987. 210 с.
13. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ – Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.
14. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харьков, 1993. 34 с.
15. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство і України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 799 с.